

Marko Vučetić

Sveučilište u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV 2, HR-23000 Zadar
marko.vucetic@zd.t-com.hr

Prijateljstvo u Aristotelovoj filozofiji

Sažetak

Prijateljstvo prati čovjeka od njegovih samih početaka, a očituje se u trajnoj dvostrukoj raspoloživosti: biti s drugim i biti netko drugome. U izlaganju se analizira Aristotelova filozofska refleksija o prijateljstvu. Osobita važnost posvećuje se trima različitim motivacijama koje ljude potiču na stupanje u različite oblike druženja ili prijateljavanja, a to su: zbog koristi, užitka ili, pak, zbog kreposti. Pokazuje se kako prijateljstvo vođeno kriterijem koristi nije istinsko prijateljstvo, jer se njime ne ostvaruje dobro osobe, nego neko korisno dobro koje osoba ima, a koje drugoj osobi treba. Takvo je prijateljstvo, prijateljstvo reciprociteta u kojem se nešto dobiva, umjesto da se netko susretne radi njega samoga. Ovom tipu prijateljstva slično je prijateljstvo iz užitka, budući da ni jedan ni drugi tip prijateljstva ne počiva na bitnom principu zasnovanom na vrijednosti i dostojanstvu ljudske osobe, nego na principu ugone ili koristi kojim se ostvaruje isključivo simbiotsko-egoistični odnos.

Posebno se apostrofira kako je pravo, istinsko prijateljstvo ono koje svoje utemeljenje pronalazi u sličnosti prema kreposti, te se stoga ostvaruje u blagotvornoj sličnosti prema dobroti. Naime, samo dobri mogu dobro željeti onom drugom prijatelju koji je također dobar. Prijateljstvo koje počiva na temeljima dobrote biva više prijateljstvo ukoliko se širi horizont dobrote, prave, istinske, nesebične dobrote, u kojoj se prijatelju želi dobro radi njega samoga, a ne zbog možebitne koristi koju očekujemo od njega. Kritički se propituje Aristotelovo mišljenje da nije potrebno doći samo do kreposti na osobnom planu, nego je potrebno postići i krepost na području zajednice, te je stoga za prijateljstvo od presudne važnosti, kao svojevrsan poligon kreposnog djelovanja, kakvi će odnosi vladati u društvu.

Gljučne riječi

Prijateljstvo, krepost, Aristotel

Uvod

Aristotelov filozofski nauk o prijateljstvu uglavnom je integralno izložen u VIII. i IX. knjizi *Nikomahove etike*, dok su pojedini naglasci sadržani u *Politici* i *Metafizici*.¹ Prijateljstvo je nešto što je neodvojivo od čovjeka. Mogli bismo čak reći kako je između čovjeka i prijatelja moguće staviti znak jednakosti, jer, naime, nema čovjeka koji, ukoliko je čovjek, nije ujedno i prijatelj, ali i onaj kojemu je prijatelj potreban.² Promatrajući povijest ljudskog djelova-

1

Potrebno je napomenuti da se o prijateljstvu u *Metafizici* govori u kozmološkom kontekstu. Usp. Aristotel, *Metafizika*, 1000 b10 (preveo T. Ladan), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.

2

Upravo iz ljudske društvene naravi, naravi iz koje potječe prijateljstvo, također potječe

i potreba življenja u društveno-političkoj zajednici. Zbog toga je razumljivo da je »grad jedna od naravnina i da je čovjek po naravi društvena životinja, i onaj koji je bez grada – zbog naravi a ne zbog slučaja – ili je nevaljao ili je bolji od čovjeka« (Aristotel, *Politika*, 1253a 2–8 /preveo T. Ladan/, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.).

nja, uočavamo kako se prijateljstvo eksplicitno ili implicitno nalazi, makar u pozadini svake ljudske djelatnosti, te tako razotkriva čovjeka kao prijatelja ili kao usamljenika. Nema čovjeka, kaže Aristotel, koji bi izabrao samotnan život, život bez prijatelja, iz jednostavnog razloga što pravi prijatelj pruža svakojaki oslonac, bilo u tuzi, radosti, jakosti, slabosti itd.³ Čovjek, oboružan prisustvom drugog čovjeka, shvaća kako mu prisustvo drugoga ništa ne uskraćuje, naprotiv, ono ga obogaćuje, jer sada sve što čini, čini makar udvoje. Aristotel primjećuje da su značaj prijateljstva za ispravno i učinkovito funkcioniranje države prepoznali i sami zakonodavci, uočavajući kako upravo ono jamči stabilnost državi, pa je stoga važnije i od pravednosti. Ovaj se zaključak može činiti ishitrenim, osobito ako se ima u vidu uloga pravednosti u izgradnji Aristotelova filozofskog sustava, ali on nastaje dosljednom primjenom dijalektičke metode kojom postaje razvidno da prijatelji ne traže pravednost, ali da pravednost, konkretnije, pravedni ljudi, trebaju prijateljstva.

Obilježja i vrste prijateljstva

Prijateljstvo, naučava Aristotel, počiva na plodnoj dimenziji susreta, susreta kojim želimo dobro onome koga susrećemo, a to nije moguće ostvariti ukoliko prijateljstvo ne počiva na temeljima ljubavi. Ljubav je, baš kao i prijateljstvo, relacija, i to relacija u kojoj želimo samo i isključivo dobro onome drugom. U prijateljstvu neizostavno mora postojati onaj drugi zbog kojega i s kojim prijateljstvo i otpočinje. U prisutnosti dviju osoba, raspoloženih za susret, nastaje pogodna klima za razvoj i aktualiziranje samih osoba koje sebe same sada počinju drugačije percipirati – kao one koje mogu i jesu sposobne biti s drugim, a ne kao one koje su samo sposobne tražiti nešto od drugoga. Prijateljstvo u dimenziji susreta poprima i dimenziju dobrohotnosti, i to uzajamne, obostrane dobrohotnosti. Dobrohotnost se ostvaruje u neskrivenosti, budući da u želji dobrog onome koji i nama dobro želi nije moguće ostati anoniman, jer bi time i želja bila obesnažena nepresutnošću osobe, postaje razvidno zašto se prijatelji neminovno trebaju poznavati i u susretu živjeti dobrohotnost svoga prijateljstva.⁴

Međutim, svjestan je Aristotel, kako ljudska dobrohotnost nije uvijek jednoznačna, nego može poprimiti različite oblike, a svaki od tih oblika uvjetuje i kvalitativnu razinu prijateljavanja. Aristotel smatra da se ljudi mogu voljeti na osnovi trostruke motiviranosti: zbog koristi, užitka ili, pak, zbog kreposti. Prijateljstvo, vođeno kriterijem puke koristi, nije istinsko prijateljstvo, jer se njime ne ostvaruje dobro osobe, nego neko korisno dobro koje osoba ima, a koje drugoj osobi treba. Takvo je prijateljstvo, prijateljstvo reciprociteta u kojem se nešto dobiva, umjesto da se netko susretne radi njega samoga. Ovom tipu prijateljstva slično je prijateljstvo iz užitka, budući da jedan i drugi tip prijateljstva ne počiva na bitnom principu zasnovanom na vrijednosti i dostojanstvu ljudske osobe, nego na principu ugone ili koristi. Užitkom se, vrhunskim principom jednog takvog prijateljstva, u prijateljski odnos dozvoljava pristup samo onim osobama koje posjeduju sposobnost zabavljanja druge osobe, na ovaj ili onaj način, ali svakako na način zabave. Jasno je da se niti u ovom tipu prijateljstva ne ostvaruje altruistički odnos,⁵ nego isključivo, mogli bismo to slobodno tako nazvati, simbiotsko-egoistični. Egoizam ne trpi drugoga, osim ukoliko taj drugi ne godi i ne pridonosi rastu samog ega, pa je razvidno da prijateljstvo nastalo iz egoističnih motiva puke koristi, ne podnosi brojčanu mnoštvenost prijatelja. Osim navedenog, postoje i praktični razlozi; naime, lakše je uslugu vratiti ili pružiti, ukoliko je to potrebno da bi se izvukla veća korist, manjem broju ljudi.⁶

Prijateljstvo, obilježeno neprijateljskim stanjem simbiotsko-egoističnih stremljenja,⁷ uzmiče pod teretom protuprijateljskih snaga. Užitek i korist, ukoliko se dovode u isključivu i neizostavnu relaciju s onim koji korist i užitek želi sebi, postaju smrtonosnim oružjem, ne samo na području intimiziranog socijalnog druženja vlastitog čovjeku nego također i u jednom širem kontekstu ozbiljenja ljudske društvene naravi. Užitek i korist, oslobođeni egoističnog predznaka, mogli bi, iako Aristotel to *explicite* ne iznosi u svom filozofskom nauku, igrati određenu ulogu i u istinskom prijateljstvu. Istina je da se u prijateljskom ozračju korist i užitek premeću i u stanovitom smislu redimenzioniraju, jer bivaju usmjereni, ne više u prvom redu prema onome koji želi i to što želi čini sebi, nego na onoga *drugoga*, koji korist i ugodu ne želi, ali ih prima. Na ovaj, redimenzionirani način najprije se ostvaruje prijateljstvo, a u susretu prijatelja otvara se prostor i za korist i za užitek, ali sad više ne na način kojim će korist i užitek prethoditi prijateljstvu i uvjetovati prijateljstvo. Smatramo da svojevrsnu potvrdu postavljenoj tezi možemo pronaći u Aristotelovoj elaboraciji istinskog prijateljstva – onog prijateljstva koje je u suglasju s ljudskom naravi, te se kao takvo kvalificira i kao ono koje je poželjno, odnosno kao ono koje je čovjeka dostojno. Užitek i korist, ukoliko zadrže značenjsku dimenziju u prvom smislu, smislu izrabljivanja, otimanja, sebičnog priskrbljivanja korisnog dobra za sebe, nipošto ne mogu opstati u okružju nesebičnog susreta dvaju prijatelja. Nesebičnost istinskog prijateljstva uparuje se s neproračunatim predanjem, te se u takvom tipu prijateljevanja ne mogu pronaći elementi mogućeg parničenja, tužbe ili nezadovoljstva dobivenom koristi.

Primjer prijateljstva koje ne počiva na kreposti Aristotel pronalazi u mnogim situacijskim susretima. Jedno od takvih je zasigurno prijateljstvo po premoći koje u sebi sadrži realnu mogućnost sporenja i nezadovoljstva, budući da je takvo prijateljstvo obilježeno labilnom kohezivnom snagom. Naime, onaj snažniji, utjecajniji, ujedno je osjetljiviji i zainteresiraniji za dobiveno dobro. Premoć uloge koju osoba igra nadilazi ontološku situaciju same osobe, te se počinje smatrati kako je onaj utjecajniji, ugledniji, ujedno i ontološko-antropološki vrjedniji. Nasuprot ovakvoj logici međuljudskih odnosa, Aristotel

3

Prijatelji su čovjeku neprestano potrebni, ne postoji životna situacija koja bi čovjeka dijelila od drugog, dragog čovjeka. Ponekad se može činiti da se u prijateljstvu s prijateljima radije dijele sretni događaji, međutim istinski prijatelj nije i ne može biti amnestiran od cjeline raznorodnih događaja. Aristotel je također svjestan navedenog fakticiteta, te mu želi pronaći svojevrsno opravdanje kada kaže: »prisuje u sreći čini ugodnom dokolicu, kao i pomisao da prijatelji uživaju u čovjekovim dobrima. Zbog toga se čini kako u sreći treba željno pozivati prijatelje (jer lijepo je pokazivati dobročinstvo), dok u nesreći treba to činiti oklijevajući; jer stvari koje su zle treba s drugima podijeliti što je moguće manje« (Aristotel, *Nikomahova etika*, 1171b 12–18 /preveo T. Ladan/, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.).

4

Aristotelovo insistiranje na shvaćanju prijateljstva kao uzajamne dobrohotnosti, poprima značaj u Aristotelovoj distinkciji između skrivene dobrohotnosti – pa samim time i ne-

prijateljske – i one neskrivene (usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1155b 35 – 1156a 5).

5

O ulozi altruizma u konstituiranju prijateljstva u Platonovoj i Aristotelovoj filozofiji, usp. Julia Annas, »Plato and Aristotle on Friendship and Altruism«, *Mind*, 1977., str. 532–554.

6

Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1170b 10–30.

7

Društvena zajednica na određeni simbiotski način udovoljava potrebama pojedinaca, budući da se »glavna svrha društvene zajednice sastoji u pomoći koja je potrebna pojedincu, a dobiva je upravo zajedničkom društvenom suradnjom u izvršavanju vlastite životne zadaće. Zato se ta svrha ili cilj društva gleda u *zajedničkom dobru*, u zajedničkoj koristi ili društvenom dobru« (Ivan Macan, *Socijalna etika i druge studije*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2002., str. 24).

suprotstavlja jednu drugu, a takve kvalificira kao one koji »misle da u prijateljstvu treba biti kao i u poslovnom zajedništvu, da oni koji više ulažu više i dobivaju«, te nastavlja,

»... međutim, oprečna je nazora onaj kojemu treba ili tko je u slabijem položaju: kako je odlika dobra čovjeka da pomaže onima koji su potrebiti. Kažu, koja je korist biti prijateljem čestitu ili moćnu čovjeku, ako se od toga ne može ništa dobiti? Čini se da je svaki od tih zahtjeva ispravan, te da svatko od prijateljstva treba dobiti više negoli drugi, ali ne više od istog, nego onaj tko je premoćan više časti, a onaj tko je potrebit više koristi. Jer čast je nagrada kreposti i dobročinstva, dok je dobitak pomoć u oskudnostima.«⁸

Novost Aristotelove logike prijateljstva poglavito treba potražiti u njegovu etičkom fundiranju. Prijateljstvo je neodvojivo od kreposti, a krepostan čovjek ne treba nekog drugog dobra,⁹ iako ga može primiti, osim onoga koje proizlazi iz kreposti. Pravo, istinsko prijateljstvo jest ono koje svoje utemeljenje pronalazi u sličnosti prema kreposti,¹⁰ te se stoga ostvaruje u blagotvornoj sličnosti prema dobroti. Naime, samo dobri mogu dobro željeti onom drugom prijatelju koji je također dobar. Prijateljstvo koje počiva na temeljima dobrote biva više prijateljstvo ukoliko se širi horizont dobrote, prave, istinske, nesebične dobrote u kojoj se prijatelju želi dobro radi njega samoga, a ne zbog možebitne koristi koju *ja* mogu imati od njega. Ovaj tip prijateljstva traje koliko i dobrota, a kako krepost može dugo trajati, tako i ono ima predispozicije trajnosti; dok prethodna dva tipa podliježu časovitosti trenutnog ispunjavanja htijenja koje nema veze s kreposti, pa se njegovim ispunjenjem javlja nepotrebnost trajanja prijateljstva, budući da se njegov smisao potrošio dosizanjem željene ugone ili koristi.

Aristotel nadalje navodi kako istinski prijatelji, prijatelji u ovom trećem smislu, mogu biti isključivo čestiti ljudi, oni koji će zbog dobrote i čestitosti uživati u druženju s čestim čovjekom; dok u prijateljstvu zbog tražene koristi makar jedan prijatelj, a često se dogodi da i obojica, treba biti, kako Aristotel kaže, nevaljao,¹¹ budući da zbog pomame za ispraznim užitkom ili zbog koristi čovjek – prijatelj biva potjeran na margine ljudskosti.¹² Depersonalizacija, izvršena reduciranjem čovjeka na sredstvo postizanja korisnog dobra, utječe također i na antropološki status onoga koji takvo dobro želi sebi. Takav čovjek, budući da je svoje djelovanje usmjerio prema dosizanju kvantitativno mjerljivog, ujedno i sebe sama podvrgava pod kvantitativni kriterij, te se u djelovanju identificira s postavljenim ciljem. Ovim se kao temeljni filozofski problem otkriva problem finalnog cilja (*causa finalis*). Naime, teško je zamisliti razumno biće koje svoje djelovanje ne usmjerava prema postizanju određenog cilja. Ovisno o izabranom željenom cilju, vrši se odabir načina, metoda i metodologije ostvarivanja istog. Dosljedno navedenom, ovisno o postavljenom cilju, otvorit će se ili se neće otvoriti mogućnost ostvarivanja istinskog prijateljstva. Prijatelj je onaj koji je za prijateljstvo i prijatelja raspoložen. Izabравši osobu,¹³ izabравši življenje susreta, začinja se plod prijateljstva. Međutim, potrebno je uvijek nanovo naglasiti, kako je taj izbor rizičan izbor – izabравši osobu, zalazi se na područje kreposnog, a krepost nije u stanju svatko živjeti.

Prave prijatelje, one kreposne, nije uputno svesti na broj, ali je ipak potrebno naglasiti da je moguće imati više prijatelja, odnosno, reći će Aristotel

»... onoliko koliko je dostatno za zajedničko življenje. I činilo bi se zapravo nemogućim da čovjek bude sasvim prijatelj s mnogima; zbog istoga se ne može biti ni u ljubavi s više osoba; jer ljubav želi biti stanovito vrhunsko prijateljstvo, koje se osjeća samo prema jednoj osobi; stoga i snažno prijateljstvo biva samo s nekolicinom.«¹⁴

Prijatelj je, dakle, onaj koji prijatelje ne broji nego s njima živi. Ova oznaka prijateljstva, iako se naizgled može činiti trivijalnom, u sebi sadrži sukus rasprava o prijateljstvu. Prijateljstvo je kvalitativna, a ne kvantitativna dimenzija, ono proizlazi iz ljudske naravi, te je u sebi dinamično. Ono, nadalje, ne može podnositi statiku koja nastaje kao preostatak proizašao nakon svođenja prijateljstva na brojčani odnos prijatelja. U konačnici, istinsko prijateljstvo trajno je obilježeno djelatnim biljegom.¹⁵

Djelatna dimenzija prijateljstva

Osim navedenih karakteristika koje pomažu ispravnoj kvalifikaciji i klasifikaciji prijateljstava, Aristotel napominje kako postoji pozitivan međuodnos između djelovanja i prijateljevanja, ali, također upozorava, kako je prijateljstvo moguće očuvati i u uvjetima kada djelovanje nije moguće. Naime, oni ljudi koji drugima žele dobro, postaju prijatelji na način da drugome radi njeega samoga čine dobro. U stanju želje, u odsutnosti djelovanja, ne može se govoriti o prijateljstvu, nego samo o želji za prijateljstvom. Međutim, kada se djelatno prijateljstvo jednom ostvarilo, moguće je osigurati njegovo trajanje i u trenucima kada se prijatelji više ne druže, kada su prostorno udaljeni, iako, naglašava Aristotel, takvo prijateljstvo, ukoliko potraje stanje odvojenosti, može rezultirati njegovim razvrgnućem, budući mu nedostaje djelatna dimenzija, dimenzija činjenja dobra.

Unutarnja dijalektika prijateljstva, kao što je vidljivo iz Aristotelova filozofskog nauka, postavlja određene kvalitativne zahtjeve pred čovjeka koji se odlučio na avanturu prijateljevanja. Prijateljstvo, kao prvo, oslobađa svih kvantitativnih elemenata – u smislu mjerljivosti, ostvarive zadanosti, kao i svih ostalih kvantitativnih derivata. Nadalje, prijatelj se za prijateljstvo osposobljava na način prethodne zamjene horizonata egzistencijalne zainteresira-

8

Aristotel, *Nikomahova etika*, 1163a 30 – 1163b 5.

9

O odnosu prijateljstva, dobra i kreposti: usp. John M. Cooper, »Friendship and the Good«, *Philosophical Review*, 1977., str. 290–315.

10

Sukladno Aristotelovu etičkom nauku, krepost treba shvatiti u smislu izbora i ostvarenja razumne sredine koja nije čovjeku dana pukim činom rađanja; naprotiv, krepost zahtijeva djelatni angažman (usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1107a i sl.).

11

Aristotel će ovu tvrdnju zaoštriti do krajnjih granica kada dovodi u sumnju i samu mogućnost po kojoj bi nevaljali ljudi mogli biti prijateljski raspoloženi, ako ne već prema drugima, makar prema sebi. To nije ostvarivo, smatra Aristotel, iz jednostavnog razloga što takva osoba »ne posjeduje ništa dostojno voljenja« (Aristotel, *Nikomahova etika*, 1166b 15–20).

12

Usp. Platon, *Lisis*, 214c – 215a, gdje Platon navodi razloge zbog kojih zli ne mogu biti

prijatelji, odnosno zašto je prijateljstvo ostvarivo samo među dobrima.

13

O značaju osobe u filozofiji, na poseban način u kršćanskoj filozofiji, usp. Ivan Devčić, »Osoba kršćanski novum«, *Crkva u svijetu*, 1 (1988).

14

Aristotel, *Nikomahova etika*, 1171a 10–13.

15

Zahvaljujući djelatnoj dimenziji njegova bića, čovjeku ne samo da je omogućeno istinsko prijateljsko zajedništvo nego mu je podarena odgovornost i sloboda. I. Macan će stoga posebno apostrofirati kako »čovjek zna da je on nositelj svojih čina, svojega djelovanja. On se doživljava gospodarom tih svojih čina i u tome ujedno sebe doživljava slobodnim. Ta se sloboda smješta u jezgru njegove osobnosti u kojoj on zna da se pred mnogim mogućnostima može odlučiti, usmjeriti se u određeni smjer, a da pritom nije već unaprijed ni od čega prisiljen« (I. Macan, *Socijalna etika i druge studije*, str. 21).

nosti; naime, prijatelj je onaj koji brižno, neprikosnoveno i nesebično pripušta prijatelja i smatra ga sastavnim i neotuđivim – riječju, prisutnim – dijelom vlastite, egzistencijalno neodvojive situacije svoga bića. Osim toga, prijateljstvo obvezuje čovjeka da bude to što čini, ali uvijek na način čovjeka – prijatelja. Tako, primjerice, nesebičnost u okvirima prijateljske relacije čovjeka čini nesebičnim, ali, što je još važnije, djelatno angažiranim. Prijateljstvo ne trpi podvojenost, neku vrstu ontološko-djelatnog dualizma, u kojemu bi se mogla povući oštra demarkacijska linija između razine bivstvovanja i razine djelovanja. Prijatelj, budući je doživio određeni kvalitativni razvoj – dakako, ne u smislu evolucijskog skoka, nego više u smislu aktualizacije određenih potencija koje proizlaze iz njegove ljudske naravi – ne može a da ne čini ono što jest, odnosno ne može a da ne bude ono što čini. Ovaj, slobodno ga tako možemo nasloviti, egzistencijalno-integrativni pristup prijateljstvu, čini Aristotelov nauk aktualnim, vazda suvremenim, u smislu vremenske nepovredivosti filozofskih istina.

Postulat integrativnog, istinskog, zahtjevnog i djelatnog prijateljstva postaje arhetipskom veličinom, zahtjevom koji se postavlja pred svim ljudima svih povijesnih razdoblja koji su odlučili svoju egzistenciju usmjeriti u smjeru drugoga. Aristotelovo poimanje prijateljstva – iako to tako ponekad može izgledati sa stanovitih gledišta – nije puka, neostvariva idealizacija.¹⁶ Naprotiv, odstupanje od navedenih postulata prijateljstva, čini upravo evidentnim kako se može bitnim odstupanjem vrši udar banaliziranja i ireverzibilnog simplifikiranja, koje u konačnici onoga koji misli da je prijateljstvo moguće bez drugoga, pretvara u usamljenog i umišljenog prijatelja. Prijateljstvo se naprosto događa u susretu, u zajedništvu osoba koje su osposobljene od drugoga i zbog drugoga da tome drugome budu prijatelji. Prijateljstvo se na određeni način izjednačava sa zajedništvom, djelatnim zajedništvom. Djelatno bi se zajedništvo moglo shvatiti kao tip kvalitativnog zajedništva u kojemu nije riječ o brojivoj skupini članova udruženih oko nekoga općekorisnog cilja što se postiže na individualno zadovoljivi način. To je oblik zajedništva u kojemu su osobe udružene zbog dobra onog drugoga, a ne prvenstveno zbog svog dobra. Upravo zbog toga smatramo da je branjiva teza da se koristi i užitak, ukoliko dožive redimenzioniranje u smislu prijateljskog zajedništva, mogu zadržati u okvirima istinskog prijateljstva.

U skladu s navedenim, moguće je izvesti sljedeću tezu: *kako istinsko prijateljstvo manifestativne oblike dobiva u zajedništvu kreposnih osoba koje svoje prijateljsko zajedništvo ostvaruju upravo zbog kreposti*. Takvi prijatelji iskazuju životno zainteresiranu brigu jedan za drugoga, shvaćajući kako čovjek nije usamljenik, pa, stoga, ne može živjeti egoistički usamljeno ne vodeći računa ni o kome osim o sebi. Prijateljstvo je zajedništvo u kojemu prijatelji profitiraju, ali ne na način uzimanja, nego na način davanja. Prijatelji sebe drugome daju, razvijaju osjećaj sućutnosti, ravnaju svoj život, ali što je još važnije, i život prijatelja, stazama kreposti.¹⁷ Mogli bismo slobodno reći kako je jedna od temeljnih oznaka čovjeka ta da je on prijatelj, da je on biće koje se ostvaruje u prijateljskom zajedništvu s drugim osobama, te tako postiže krepost.

Prijateljstvo i društveno uređenje

Međutim, također treba imati na umu da čovjek ne živi izolirano, nego je također i političko-socijalno biće,¹⁸ te se samim time nalazi i u različitim političko-socijalnim uvjetima u kojima treba ostvariti rast svoje čovječnosti

i svoga prijateljstva. Društveno uređenje, ukoliko je zasnovano na kriteriju pravednosti, može poticajno djelovati na ostvarivanje različitih vidova prijateljskog života, ali isto tako, ako u državi nedostaje pravednosti, ruše se i temelji na kojima bi se trebalo izgraditi prijateljstvo. Rasprava o prijateljstvu i različitim društvenim uređenjima u kojima se prijateljstvo ostvaruje, ponekad može otići u krivom smjeru. Naime, postoji realna opasnost da se Aristotelova filozofija prijateljstva u konačnici završi svođenjem prijateljstva isključivo na oblik političkog prijateljstva.

Aristotel analizira različite oblike državnog uređenja – *basileia*, *aristokratia* i *timokratia*, te zaključuje kako je za izgradnju prijateljstva kraljevstvo (*basileia*) najpoželjniji oblik državnog uređenja. Argumentaciju pronalazi u tome što kralj ima sve, pa mu ništa ne treba u smislu koristi, te zbog toga sve što čini, čini iz čiste dobrohotnosti.¹⁹ Ovaj oblik društvenog uređenja počiva na temeljima pravednosti, ali ne i jednakosti. Aristotel u mnogočemu nije sin svoga vremena nego otac novodobnih ideja koje imaju snagu preobraziti svijet, ali se u društveno-političkoj teorijskoj osnovi prijateljstva upravo pokazuje kao vjerni sin svoga doba. Kralj, kao skrbitelj naroda, ujedno taj isti narod nadvisuje, on je taj na kome leži odgovornost zbog poticajnih društvenih uvjeta koji će dovesti do stasanja prijateljstva, ali, on je, isto tako, onaj s kojim nije moguće uspostaviti prijateljski odnos, budući da je prijateljstvo moguće samo među jednakima, što se za kralja i njegove podanike zasigurno ne može reći. S povišene povijesne točke gledišta – koja nam je osigurana protokom vremena od Aristotela do (da)nas – možemo reći da je navedena argumentacija logički možda ispravna, ali povijesno zasigurno toliko puta opovrgnuta. Uživajući tekovine demokratskog sustava,²⁰ upravo onog uređenja kojeg je Aristotel držao zastranom, možemo izvesti zaključak, koji je djelomično u

16

Aristotelova filozofija ima snažan pečat realnosti, te se, kao takva, odupire svakoj mogućoj idealizaciji. Filozofski problemi o kojima Aristotel raspravlja filozofski su problemi svakodnevnog života. Ivan Koprek će stoga naglasiti kako Aristotel zbog toga nije mogao i »nikada nije poduzeo neku idealizaciju ili idealnopolitičnu rekonstrukciju svakodnevnih postupaka« (Ivan Koprek, *Kao dio mene. Etika – prijateljstvo – krepost*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1995., str. 43).

17

Augustin je na poseban način bio svjestan pravog prijateljstva koje nije i ne može biti vezano uz propadljive elemente. Istinsko se prijateljstvo ostvaruje u besmrtnom susretu, a ne u tugaljivom životarenju koje zauzima mjesto životnoj radosti nakon smrti prijatelja. Augustin će se, poučen najboljim učiteljem – iskustvom, nakon smrti jednog prijatelja i agonije koju je sam proživljavao ne mogavši se pomiriti s gubitkom, okrenuti prema Bogu, istinskom prijatelju, nakon čega će zadovoljno izjaviti: »Blažen onaj koji ljubi tebe, koji ljubi svoga prijatelja u tebi a neprijatelja svoga poradi tebe. On jedini ne gubi nikoga dragona, jer su njemu svi dragi u onome kojega ne može izgubiti.« (Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, II, 9 /preveo S. Hosu/, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2002). Iskustvo gubitka

prijatelja Augustina je dovelo do kreposnog prijateljstva, te se može reći da ga je taj prijatelj naveo na put kreposti.

18

Polemizirajući s Gehlenovom postavkom da je čovjek »biće s nedostatcima«, I. Macan zaključuje kako čovjekova društvena narav nije samo oznaka neke manjkavosti nego i stanovite prednosti; ona mu »daruje sposobnost da se na duhovnom području priopći, otvori drugome, daruje, ali tako da se ta sposobnost budi tek u susretu s drugim. Drugi je na neki način preduvjet da se čovjek može razvijati, da pronade svoje ja, svoju vlastitost, da dođe k sebi« (I. Macan, *Socijalna etika i druge studije*, str. 23).

19

Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1160a 30–1160b 10.

20

Upućujemo na zanimljiv rad D. Rodina, u kojemu se kroz tzv. *demokratski deficit* problematizira pitanje jednakosti građana i mogućnost vladavine naroda u suvremenoj demokratskoj stvarnosti multinacionalne Europe. Usp. Davor Rodin, »Demokracija nije ni vladavina naroda, niti vladanje narodom?«, *Politička misao*, XLIII, 3 (2006), str. 3–18.

skladu s Aristotelovim naglaskom kako je demokracija pogodna za razvoj prijateljskih odnosa, budući da demokratsko uređenje počiva na svojevrsnom imperativu jednakosti²¹ – upravo onog uvjeta koji se smatra *adequatio sine qua non* svakog prijateljstva. Etička dimenzija prijateljstva ima referentnih točaka s političkom, ali nas to nikako ne delegira na poistovjećivanje etičke dimenzije s političkom. Aristotel je svojim filozofskom naukom o prijateljstvu na stanoviti način, kako to primjećuje I. Koprek, doveo etiku i politiku u zajedništvo, jer prijateljstvo

»... osigurava zajedništvo (*tas poleis*). Stoga bi se i zakonoznanci trebali više truditi oko prijateljstva negoli oko pravednosti, budući da je prijateljstvo srodno *slozi* prema čemu mora smjerati svako zajedništvo. Prijateljstvo uključuje pravedno ponašanje i nadilazi ga. Nije dovoljna tek puka pravednost bez prijateljstva da osigura jedinstvo. Ostvarena pravednost ima obrise prijateljstva.«²²

Međutim, potrebno je naglasiti kako je Aristotelova intencija zapravo uviđanje kako nije potrebno doći samo do kreposti na osobnom planu nego je krepost potrebno postići i na području zajednice, te je stoga od presudne važnosti za prijateljstvo, kao svojevrsan poligon kreposnog djelovanja, kakvi će odnosi vladati u društvu.²³ Tomu je tako zato što se prijateljstvo ostvaruje u zajedništvu, prokušava u djelovanju, a očituje u pravednosti.

Aristotel na samom kraju IX. knjige Nihomahove etike raspravu o prijateljstvu završava biranim i nadasve znakovitim riječima:

»Kao što oni koji ljube najviše vole gledati ljubljenu osobu, i od svih osjetila najradije izabiru upravo to osjetilo (vida), kao glavno izvorište i stanište ljubavi, zar – dakle – isto tako i prijateljima nije najvrednije izbora zajedničko življenje? Jer prijateljstvo i jest zajedništvo, i kao što se odnosi prema sebi tako se čovjek odnosi i prema svom prijatelju; i kao što je sama zamjedba (ili zor) o tome da čovjek jest nešto vrijedno izbora (ili poželjno) tako je i što se tiče samih prijatelja.«²⁴

Marko Vučetić

**Der Begriff der Freundschaft
in Aristoteles' Philosophie**

Zusammenfassung

Freundschaft begleitet den Menschen von Anfang an, und diese offenbart sich in einer dauerhaften zweifachen Verfügbarkeit: mit jemandem sein und für jemanden da sein. In dem Aufsatz wird Aristoteles' philosophische Reflektierung der Freundschaft analysiert. Besondere Aufmerksamkeit gilt dabei dreierlei Motivationen, die die Menschen zu verschiedenen Freundschaftsbeziehungen anregen. Die Gründe dieser Beziehungen können Eigennutz, Vergnügen oder auch Tugend sein. Es wird gezeigt, dass die auf Eigennutz basierende Freundschaft keine wahre Freundschaft ist, weil dadurch nicht das Gute der Person verwirklicht, sondern das Gute, das eine Person hat, von einer anderen Person ausgenutzt wird. Eine solche Freundschaft nennt man Reziprozitätsfreundschaft, da man von dem anderen etwas erwartet, statt mit ihm seiner selbst wegen Umgang zu pflegen. Diesem Freundschaftstyp ähnelt die zum Vergnügen geschlossenen Freundschaft. Weder der erste noch der zweite Freundschaftstyp lehnen sich an das wesentliche, auf dem Wert und der Würde des Menschen basierende Prinzip an, sondern an das Prinzip des Eigennutzes bzw. des Vergnügens, womit ausschließlich eine symbiotisch-egoistische Beziehung verwirklicht wird.

Besonders betont wird die einzig wahre Freundschaft, die sich auf der Tugend gründet und daher ihren Höhepunkt im Guten erreicht. Nur derjenige, der gut ist, kann gut zu dem anderen sein, der auch gut ist. Die auf dem Guten basierende Freundschaft ist ein erhabener Freundschaftstyp, da sich dabei der Horizont des wahrhaftigen Guten und der Selbstlosigkeit weitet und man dem Freund seiner selbst wegen das Gute gönnt und nicht, weil man von ihm etwas erwartet. Auf kritische Weise wird der Standpunkt Aristoteles' ausgelegt, dem zufolge Tugend auf dem persönlichen Plan allein nicht ausreicht, sondern auch auf dem Plan des Gemeinwesens angestrebt werden muss. Deshalb hängt von der Freundschaft als einem Ausübungsplatz tugendhaften Handelns ab, wie sich die zwischenmenschlichen Beziehungen in der Gesellschaft gestalten.

Schlüsselwörter

Freundschaft, Tugend, Aristoteles

21

Uzevši kriterij jednakosti relevantnim za prijateljsko zajedništvo, Aristotel odmah primjećuje njegovu možebitnu ulogu u demokratskom društvenom uređenju, te kaže »dok su u samosilništvima veoma rijetki i prijateljstvo i ono što je pravedno, u pučkim vladavinama susreću se najviše, jer onima koji su jednaki mnoge su svari zajedničke« (Aristotel, *Nikomahova etika*, 1161b 10–14).

22

I. Koprek, *Kao dio mene. Etika – prijateljstvo – krepost*, str. 80.

23

Za izgrađivanje pravednih društvenih odnosa neophodno se odgajati u duhu zajedništva. Kako se prijateljstvo na određeni način izjednačava sa zajedništvom, razumljiva je uloga odgoja i na tom području. O značaju i ulozi odgoja za postizanje kreposnog života u Aristotelovoj filozofiji: usp. Ante Pažanin, »Etika i prijateljstvo«, *Filozofska istraživanja* 52 (1/1994), str. 5–25.

24

Aristotel, *Nikomahova etika*, 1171b 30–35.